

Richard Albrecht

Poverty – the old one & the new one; relative deprivation, social exclusion & precarité. Theoretical Aspects of poverty and how to overcome TINA by TASA

The last decennium I did research work of my own on theoretical and empirical aspects of pauperism. According to Carl Marx theory of capitalist development and its accumulation process in general, and of his concept of 'relative overpopulation' especially, as an experienced German social scientist, I gave overviews on some basic features of pauperism and poverty as systematically produced by ongoing capitalist accumulation even, an especially, in our time.

Given this setting, I worked not only out the very meaning of pauper(ism) but also emphasizes some differences between pauper and the working poor as part of the working classes and any subproletarian groups like "Lumpenproletariat" (and mob). While Marx himself (and the bulk of Marxist following him) was basically interested in analysing the first he also was not at all interested in the second. Moreover, in the eyes of Marx (and Engels, too) the very chequered variety of the second and the every-day-life-conditions of those 'lumpen' represented cultural rotten folks and socio-economic parasitism.

Looking on any complex historical and social syndrome no social scientist should ever forget the "multidimensionality of human beings in society" (Eric J. Hobsbawm). This methodological basis shows the way to overcome TINA (There is no alternative) as the most relevant blocker situation in Western societies characterized as developed late-capitalist ones meanwhile above all dominated by financial market forces forcing exploitation processes even in the central European societies, and within her basis societal structures, and institutions, deepening and accelerating the growth of poverty detected by Marx as the basic societal rule of capitalistic accumulation.

In this context I will, in an outlook, not only discuss two relevant concepts as worked out by Runciman and Bourdieu – relative deprivation & precarité, and their current forms – but also try to sketch another perspective to qualify *Subjektwissenschaft* to overcome the dominant one (named TINA: There Are No Alternatives) by TASA (There Are Societal Alternatives) taking self-confident acting people seriously (including the reasons why people do not act ...)

Fabian Brändle

Poor Relief in some Swiss Communes: The Institutions and the Experience of the Poor in their Egodocuments

Ich würde über die Armenpolitik in Schweizer Städten berichten und den Forschungsstand zusammenfassen sowie den konfessionellen Unterschied beachten. Wichtig ist mir indessen auch die Sicht "von unten", die Perspektive der armen Menschen.

Jaroslav Dibelka – Josef Kadeřábek, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Chudinská péče v Třeboni a Slaném v první polovině 18. století. Diskusní příspěvěk

Příspěvek se bude zabývat organizací a formou chudinské péče na Třeboňsku a Slánsku v předosvícenském období. Lokality byly vybrány s ohledem na výjimečné postavení zřizovatelů chudinské péče z řad místní šlechty v nejvyšších patrech tehdejší společnosti (zejména páni ze Schwarzenberga, Martinicové). Po úvodní charakteristice soudobé situace v daných lokalitách bude přiblíženo, kdo byl v této době považován za chudáka a jaká byla jeho reflexe ze strany okolí. Následně bude analyzováno, jaké podmínky musel chudý splňovat, aby mu byla poskytnuta tolik potřebná podpora a nepropadl záchranou sociální sítí. Nastíněno bude i rozdílné jednání s domácími a cizími chudáky. Poté bude již pozornost věnována právě organizaci chudinské péče v této lokalitě i

charakteristice jejích představitelů. Výchozími prameny budou materiály z fondů velkostatku (Schwarzenbergové, Buqoyové, Martinicové, Clam-Martinicové) a městské prameny (AM Slaný).

Antonie Doležalová, Národohospodářská fakulta VŠE

Chudinství a dobročinnost. Dobový ekonomický výklad chudinství a jeho reflexe ve veřejném diskurzu na přelomu 19. a 20. století

Cílem referátu bude analyzovat přístup prvních českých národohospodářů k pojetí chudinství a jeho řešení v rámci dobročinnosti, zasazený do dobového rámce vztahu ekonomie a etiky. V širším kontextu do chápání člověka, lidského chování, společnosti i sociální spravedlnosti.

Chudinství mělo v dané době značně dynamický charakter, který byl dán proměnou v povaze vzájemné solidarity s ohledem na sociální status dárce, vztah k budování občanské společnosti, vytváření skupinových identit a institucí státu. Ústřední otázka, kterou si v referátu budu klást, proto zní: jak byla povaha a role vzájemné lidské solidarity a dobročinnosti vnímána v myšlení českých národohospodářů, a to v širším, výše naznačeném, kontextu?

Pokusím se vyložit, v jakých souvislostech se tyto pojmy vyskytují, čím jsou charakterizovány, čím se argumentuje v jejich prospěch nebo neprospěch, ale také, jak jsou analyzovány, vykládány, popř. v jaké poloze se dostávaly do učebnic a výkladových slovníků. Neméně důležitá bude pozornost vůči antonymům těchto pojmů, neboť ta o nich nejčastěji antiteticky vypovídají a z tohoto pohledu jsou rovnocenným zdrojem informací.

Prameny budou práce českých národohospodářů druhé poloviny 19. století, s nezbytnými přesahy do století dvacátého a do ekonomického myšlení mimo hranice českých zemí a chronologicky před polovinu 19. století v případech, kdy se tento výklad ukáže být nezbytným pro pochopení situace v českém ekonomickém myšlení, a dobový tisk.

Werner Drobesh, Institut für Geschichte, Alpen-Adria Universität Klagenfurt

Die „soziale Frage“ im Gefolge der „Großen Depression“ (1873) in einer semiindustriellen Gesellschaft: das Beispiel der Provinzial Hauptstadt Klagenfurt

Die „Große Depression“ des Jahres 1873 ging am Kronland Kärnten, das sich seit den 1850er Jahren in einer ökonomischen Krise befand, nicht spurlos vorüber. Bis 1914 konnte sich Kärnten von der Krise nicht mehr erholen. Davon betroffen war als politischer, administrativer und gesellschaftlicher Mittelpunkt auch die Landeshauptstadt Klagenfurt. Im Gegensatz zu anderen Städten des Habsburgerreiches, insbesondere in den Ländern der Wenzelskrone, entwickelte sich die Stadt als ein „peripheres Zentrum“ in der zweiten Hälfte bei weitem nicht so stürmisch. Klagenfurt wurde keine Industriestadt modernen Typs und verfiel in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in eine Phase sozioökonomischer Stagnation. Nicht moderne Industrie Gründungen, sondern Gewerbeunternehmen dominierten das Bild der Stadt. Nur langsam vollzog sich der Übergang von der altständischen Welt zur modernen Industriegesellschaft mit all ihren Problemfeldern. Eines dieser Problemfelder war der soziale Bereich. *Wie* sich angesichts dieser Rahmenbedingungen die soziale Frage in Klagenfurt darstellte und *welche Strategien* zur Bekämpfung der sozialen Probleme die Politik, insbesondere die Stadtverwaltung, entwickelte, soll im Mittelpunkt des Referates stehen. Dabei geht es um die Klärung der Frage, wie dicht das „soziale Netz“ (u. a. soziale Fürsorgeeinrichtungen; Almosenunterstützungen; sozial-caritative Vereinigungen) war.

Gabriela **Dudeková**, Historický ústav, Slovenská akadémia vied Bratislava

Modernizácia komunálnej sociálnej starostlivosti v Prešporoku / Bratislave v priebehu 19. a na prahu 20. storočia

Na príkladoch vybraných inštitúcií – mestský špitál, lazaret, tzv. robotáreň, ženský mestský spolok – bude autorka charakterizovať proces sekularizácie, špecializácie, racionalizácie a poštátňovania mestských zariadení sociálnej starostlivosti v priebehu dlhého 19. storočia v Prešporoku.

Kým do 18. storočia v meste dominovali charitatívne inštitúcie cirkví, v priebehu 19. storočia nadobudli prevahu a význam jednak sieť komunálnych zariadení, jednak široká škála špecializovaných meštianskych spolkových inštitútov, ktoré fakultatívne dopĺňali vlastné zariadenia jednotlivých cirkevných obcí. Mimoriadne špecializovaná sociálna starostlivosť fungovala tradične v rámci židovských náboženských obcí v Prešporoku (ortodoxnej a neologickéj). Od prelomu 19. a 20. storočia začal v Uhorsku výraznejšie vstupovať do systému komunálnej sociálnej a sociálno-zdravotnej starostlivosti štát, a to poštátňovaním starostlivosti o niektoré kategórie sociálne odkázaných osôb (napr. siroty) a (čiastočným alebo úplným) poštátňovaním niektorých typov inštitúcií. Samozrejme, zásahy štátu boli prítomné už v starších obdobiach, najmä opatrenia osvietenských panovníkov proti žobrákom a tulákom v 18. storočí.

Naznačené procesy boli samozrejme určované vývojom politického statusu mesta a jeho ekonomicko-sociálneho charakteru v priebehu sledovaného obdobia. Od konca 18. storočia sa Prešporok transformoval z pozície bývalého hlavného mesta Uhorska na provinčné župné centrum, až po neoficiálny status hlavného mesta Slovenska po rozpade Habsburskej monarchie – Bratislavu v rámci ČSR. Vplyvom urbanizácie a industrializácie prešlo mesto vývojom od remeselnícko-obchodného mestského sídla až po priemyselné centrum s tomu zodpovedajúcim prílivom obyvateľstva a objavením sa nových špecifických sociálnych problémov.

Vypelá a v rámci dobových možností systematizovaná komunálna sociálna politika resp. sociálna starostlivosť, ktorá sa uskutočňovala inštitúciami v správe mestských samosprávnych orgánov, dobročinných meštianskych spolkov, cirkevných obcí, správcov základín či jednotlivcov, ostro kontrastovala so situáciou na vidieku, kde pretrvávali jednoduché, tradičné formy sociálnej starostlivosti. Vo viacerých smeroch bola porovnateľná s typmi inštitúcií v Budapešti, pričom mestská elita v Prešporoku sa odvolávala na tradície vyspelej komunálnej sociálnej starostlivosti, ktorými údajne predčili aj Budapešť. Úroveň a organizácia tohto systému boli čoraz viac ovplyvnené snahou mestskej samosprávy a neskôr štátu o ich racionalizáciu a zvýšenie efektívnosti, ale aj zmenami postojov väčšiny spoločnosti k chudobe.

Florian Grafl, Universität Gießen

Nur ein Tropfen auf den heißen Stein? Armenfürsorge in Barcelona während der Zwischenkriegszeit

Bereits vor dem Bürgerkrieg erlebte Barcelona eine der gewaltsamsten Epochen seiner Geschichte. Die Anfang der 1890er Jahre einsetzenden anarchistischen Bombenattentate machten die Stadt zum ersten Mal auch außerhalb der iberischen Halbinsel bekannt, wo sie bald als „La Ciudad de las Bombas“ berüchtigt war. Neben der Radikalisierung des politischen Klimas verschärfen sich zu Beginn des 20. Jahrhunderts zunehmend auch die Konflikte zwischen Arbeiterschaft und Bourgeoisie und führten schließlich zu dem von 1919 bis 1923 dauernden *Pistolerismo*, im Zuge dessen mehr als 800 Personen auf offener Straße ermordet wurden. Zu Beginn der 1930er Jahre machte Barcelona schließlich aufgrund der sich fast täglich ereignenden spektakulären Raubüberfälle erneut wegen seiner hohen Gewaltamkeit von sich reden.

Besonders angloamerikanische Historiker haben die extreme Gewaltamkeit in Barcelona während der Zwischenkriegszeit vor allem auf die schwierigen Lebensbedingungen der ärmeren Bevölkerung zurückgeführt. Dabei verwiesen sie sowohl auf Statistiken, die ausweisen, dass die Lebenshaltungskosten in Barcelona in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts so hoch waren wie in kaum einer anderen europäischen Metropole als auch auf die bekannte und gern erzählte Anekdote, in der der Anarchistenführer Buenaventura Durruti in einer Kneipe von einem Bettler um einen

Almosen gebeten wird, statt des erhofften Geldes aber von Durruti eine Pistole überreicht bekommt mit den Worten, er solle sich das Geld, das ihm zum Leben zustehe, direkt von der Bank holen.

Um wirklich klären zu können, inwiefern die soziale Notlage den Armen in Barcelona keine andere Wahl ließ als sich durch Kriminalität oder gar Gewalt ihren Lebensunterhalt zu sichern, muss die spanische Sozialpolitik, vor allem natürlich im konkreten Bezug auf Barcelona ausführlich betrachtet werden, was in der Forschung bisher lediglich bruchstückhaft erfolgt ist. Diesen Ansätzen folgend sollen in dem hier vorgestellte Beitrag die sozialpolitischen Reformen und die um sie entstehenden öffentlichen Diskussionen sowie die Institutionen zur Bekämpfung der Armut am Beispiel von Barcelona während der Zwischenkriegszeit untersucht werden.

Martina Halířová, Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice
Pražský nalezinec a jeho role v chudinské péči.

Zemský nalezinec v Praze vznikl společně s porodnicí roku 1789. Jeho předchůdcem byl Vlašský špitál na Malé Straně. Příspěvek se zaměří na institucionalizovanou podobu péče o nemanželské děti. Do nalezince byly v určité době přijímány i osiřelé manželské děti. Podíváme se na formu péče o nalezence a její délku. Zmapujeme hlavní změny a reformy v nalezenecké péči. Zmíněny budou i problémy s výchovou dětí, které musel nalezinec řešit. Dalším tématem bude vnímání nalezince očima veřejnosti. Příspěvek se soustředí především na dobu tzv. „dlouhého 19. století.“

Ulrike Harmat, Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung der ÖAW
Wohnungsnot, Wohnungselend und Obdachlosigkeit: Der Wohnreformdiskurs in der Habsburgermonarchie am Beispiel Wiens und Budapests zwischen 1848 und 1914

Die Wohnungsfrage wurde im Zuge der aufkommenden Industrialisierung und Urbanisierung als ein gesamtgesellschaftliches Problem wahrgenommen. Als Folge des rapid voranschreitenden Verstädterungsprozesses setzte sich in den Städten die Mietskaserne als die typische Form des Arbeiterwohnens durch. Das „Mieterdasein“ wurde im Verlauf der Industrialisierung „ein Konstitutivum“ des modernen städtischen Lebens (Th. Nipperdey). In vielen Städten stieg die Wohnungsnachfrage rascher an als das Wohnungsangebot, was zu einem Anwachsen des Untermiet- und Bettgeherwesens führte. Gerade diese Wohnform stellte den Angelpunkt der Kritik der bürgerlichen Wohnungsreformer dar. Die Mietkaserne galt somit als Versinnbildlichung des großstädtischen Wohnungselends.

Die Wohnungsfrage der Unterschichten wurde zunächst über Jahrzehnte hinweg vor allem unter gesundheitspolitischen (Angst vor der Ausbreitung von Epidemien) und sicherheitspolitischen Gesichtspunkten wahrgenommen; den bürgerlichen Wohnreformern ging es daher in erster Linie um die Stabilisierung der herrschenden gesellschaftlichen Verhältnisse bzw. die Verhinderung revolutionärer Strömungen. Wohnungspolitik wurde daher im Sinne einer Defensivpolitik verstanden. Trotz der Einsicht in die ökonomischen Bedingungen blieb das „Kleinhaus“ – ein von vornherein zum Scheitern verurteiltes Ideal – der wohnungspolitische Favorit in der Reformdebatte: Entproletarisierung durch Eigentumbildung war der Grundgedanke aller konservativen Bemühungen um eine Sozial- und Wohnungsreform. In einem weiteren Schritt rückte die Förderung des „Kleinwohnungsbaus“ für die minder bemittelten Schichten in den Vordergrund. Die offizielle „Wohnbauförderung“ beschränkte sich dabei zunächst auf Steuererleichterungen und Steuerbefreiungen für Hausbesitzer. Eine eigentliche Wohnungsfürsorge setzte in Österreich erst im Jahre 1907 mit der Gründung der „Zentralstelle für Wohnungsreform in Österreich“ ein, deren Tätigkeit alle Kronländer umfasste.

Im Vergleich war die Wohnungsnot in Budapest deutlich zugespitzter als in Wien und anderen westlich gelegenen Großstädten und die Wohnungsfrage stellte sich in der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg besonders konfliktvoll dar (Mieterbewegung, Hausboykotts). Hier brachte erst das

kommunale Wohnbauprogramm der Jahre 1909 bis 1913 unter Bürgermeister István Bárczy einen Umschwung in der hauptstädtischen Wohnungspolitik.

Der Beitrag soll zunächst die Wahrnehmung des Wohnungselends der Unterschichten in den Schriften der konservativen Wohnreformer beleuchten sowie einen Einblick in deren konkrete Wohnverhältnisse geben (narrativ und in Form statistischer Erfassung). Weiters wird der Frage nachgegangen werden, weshalb es der sich erst spät in die Debatte einbringenden Arbeiterbewegung – trotz vorhandener Gegenmodelle (Modelle von Gemeinschaftshäusern, Einküchenhäuser etc.) – nicht gelang, im städtischen Kontext ein eigenes „Familien- und Wohnideal“ zu entwickeln.

Peter Heumos

Armut, Armenfürsorge und die Diskussion über die soziale Frage in Landshut in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts war Armenfürsorge im kleingewerblich geprägten Landshut (um 1860 mit 12 000 Einwohnern fast so groß wie České Budějovice) ein Gemisch aus privater, kirchlicher und obrigkeitlicher Wohltätigkeit. Die Gemeindeordnung von 1808 wies zwar die Armenfürsorge der Kommune zu und wandte sich gegen die zu „freigebig“ kirchliche Armenpflege, doch wurde die kommunale Selbstverwaltung erst am Ende der 1860er Jahre so weit gestärkt, dass die Stadt diese Aufgabe auch wahrnehmen konnte. Die „Social-Gesetze“ von 1869 stellten die Armenfürsorge erstmals auf klare rechtliche Grundlagen. Kirchliche Wohltätigkeit blieb seitdem auf das Spitalwesen und die Fürsorge für verwahrloste Kinder beschränkt.

Armut in Landshut betraf vor allem die Arbeiter im Kleingewerbe, das nach der Einführung der Gewerbefreiheit (1868) den Übergang zur kapitalistischen Erwerbsform vollzog und den Sozialprotektionismus der *moral economy* beseitigte (beispielsweise durch die Schließung des städtischen Brothauses 1867). Die Armenfürsorge der Stadt folgte in Übereinstimmung mit der lokalen Vormachtstellung einer parteiübergreifenden Allianz für „Thron und Altar“ christlich-sozialen Konzepten. Der „großen Depression“ begegnete sie mit steigenden Sozialausgaben, Regulierung des Wettbewerbs und den in der Zeit üblichen sozialen Disziplinierungen (Rigides Vorgehen gegen Bettel und Vagabundentum, Einweisungen ins Arbeitshaus etc.).

Versuche zur Lösung der sozialen Frage im Wege der Selbsthilfe blieben rudimentär, wie z.B. die Entwicklung der gewerblichen Hilfskassen zeigt: Einerseits war die Fähigkeit der (klein)gewerblichen Arbeiter zur Selbstorganisation nach dem Verlust ihrer traditionellen korporativen Bindungen gering. Andererseits neigten Behörden, Kirche und Bürgertum dazu, solche Versuche als Absage an die herrschenden gesellschaftlichen Wertvorstellungen zu verstehen. Armut wurde in der städtischen Öffentlichkeit vorwiegend im Rahmen eines paternalistischen Modells wahrgenommen, das als Rezept zur Lösung der sozialen Frage – offenbar länger als in anderen deutschen Regionen – vor allem die „Zivilisierung“ der Unterschichten anbot. Ihren symbolischen Ausdruck fand diese Sicht bis 1900 auch in dem alljährlichen „Armenball“, der unter dem Patronat adeliger Damen stattfand.

Veronika Janovská, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
Chudobinec sv. Bartoloměje – sociální ústav pražský (1864–1929). Diskusní příspěvek.

Chudobinec sv. Bartoloměje vznikl na počátku 19. století ze zrušeného špitálu a fungoval až do otevření Masarykových domovů v roce 1929, tedy více než sto let. Sídlil na křižovatce ulic Na Slupi a Vyšehradské, kde chudí lidé starší 70 let obývali tři budovy. Příspěvek se zaměří zejména na jeho činnost od roku 1864, kdy byl začleněn do systému obecní chudinské péče. Na jeho příkladu lze sledovat vývoj finančního zabezpečení chudinství a způsob jeho správy. Ústav byl financován z rozpočtu města a dále z různých nadací. Chudobinec zanikl s otevřením Masarykových domovů, tedy onoho centralizovaného, moderně založeného sociálního ústavu hlavního města Prahy, který předznamenal jiné pojetí ústavní péče o chudé a nemohoucí.

Tomáš Jelínek, Archiv hlavního města Prahy
Nástroje sociální politiky v českých zemích do r. 1789

Určitá snaha o péči o sociálně slabé se objevuje již od počátků českého státu zároveň se vznikem sociálních rozdílů v městském prostředí. Aktuálnosti nabyla tato otázka však v druhé polovině 16. století v souvislosti s rozvojem hospodářství, rozšiřováním měst, ve kterých narůstá počet obyvatel oddělených od bezprostřední produkce potravin a závislých na peněžních rentách, zároveň s tzv. cenovou revolucí zapříčiněnou masivním dovozem drahých kovů z Nového světa. od této doby se pak datuje řada instrukcí a dekretů, kterými byly vydávány policejní řády, které měly jednak regulovat žebrotu a pohyb sociálně chudých obyvatel, jednak poskytovat právní rámec pro institut almužny. Vedle toho se postupně rozvíjí mechanismus regulace cen základních životních potřeb. Kvalitativní zlom v sociální politice pak nastává v osmdesátých letech 18. století, kdy se vytváří jednotná organizace pro péče o chudé.

Hanna Kozińska-Witt, Simon-Dubnow-Institut für jüdische Geschichte und Kultur, Universität Leipzig
Kommunale Subventionen für jüdische Stadteinwohner: Krakau 1918–1939

Am „Krakauer Fall“ lässt sich der Übergang der Stadtpolitik vom imperialen zum nationalstaatlichen Verwaltungsstil anschaulich analysieren. Da polnische Machthabende eine Demokratisierung der Selbstveraltungen im ehemaligen Galizien nicht zugelassen hatten, blieb dort bis Anfang der dreißiger Jahre das kommunalliberale Stadtparlament an der Macht. Die ersten demokratischen Wahlen wurden erst 1933 durchgeführt, sie haben die Vertreter der Massenparteien in das Stadtparlament eingeführt und dieses damit in eine moderne Arena der Aushandlung, der Verdrängung, der Konflikteskalation und der Kompromisschließung verwandelt.

In der galizischen Zeit war die kommunale Wohlfahrtspolitik weitgehend konfessionell definiert: die Mitglieder der jeweiligen Bekenntnisgruppe hatten für die Wohlfahrtsinstitutionen und –initiativen für die eigenen Mitgläubigen zu sorgen. Die Kommune wies den beiden großen Konfessionsgruppen in der Stadt, Juden und Christen, Gelder zu, die sie dabei unterstützen sollten. Die Höhe dieser Subventionen wurde von den jüdischen Stadtverordneten im Stadtparlament ausgehandelt und blieb in einem Verhältnis zum Prozentsatz der Juden in der Bevölkerung der Stadt.

Obwohl in der neu entstandenen Zweiten Polnischen Republik das alte Stadtparlament weiterhin die Stadt verwaltete, wurden die liberalen Regeln der kommunalen Subventionierung im Zuge der Umwandlung der Wohlfahrt zur modernen kommunalen Sozialpolitik zu Ungunsten der jüdischen Stadteinwohner ziemlich bald geändert. Eine weitere ungünstige Zuspitzung der Subventionierungspraxis trat in Folge der Weltwirtschaftskrise im Jahr 1931/32 ein. Obwohl sich die nun modernisierte und vereinheitlichte kommunale Subventionspolitik gegenüber den Bedürftigen in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre weitgehend erholte, blieben diesem Trend zuwider die Subventionen der jüdischen Sozialeinrichtungen auf einem stets niedrigeren Niveau erhalten.

Ich stelle die Vorgänge anhand einer Tabelle vor und versuche diese zu interpretieren.

Ingrid Kušniráková, Historický ústav Slovenské akademie vied, Bratislava
Organizácia sociálnej starostlivosti v Bratislave v období raného novoveku. Diskusní příspěvek.

Status hlavního města, jeho územný rozmach, rýchlo rastúci počet obyvateľstva a najmä prítomnosť cirkevných a svetských elít vytvorili pre rozvoj dobročinných ústavov priaznivé podmienky. Zatiaľ čo vo väčšine uhorských miest predstavovali jedinou formu sociálnej starostlivosti mestské špitály s maximálnou kapacitou desať až dvanásť osôb a príležitostne rozdávané almužny, v Bratislave vznikla s podporou cirkevných a svetských elít početná skupina charitatívnych inštitúcií poskytujúcich ústavnú (zatvorenú) i mimoústavnú (otvorenú) formu sociálnej starostlivosti. Uhorskí magnáti a cirkevní hodnostári si pod vplyvom viedenského dvora a reformného katolicizmu osvojili

podporovanie charitatívnych zariadení ako jeden z prejavov katolíckej zbožnosti a formu šľachtickej prezentácie, hoci úplne neupustili ani od neadresného rozdávania almužien pri rôznych príležitostiach. Úroveň sociálnej starostlivosti v meste významným spôsobom ovplyvnilo aj sformovanie konfesijných cirkví a ich vzájomné spolužitie. Obe konfesie, katolícka i luteránska, si s podporou svojich cirkevných hodnostárov a veriaciach zo šľachtických a meštianskych vrstiev založili a spravovali vlastné charitatívne ústavy a dobročinné fundácie (nadácie), ktorých aktivity sa zameriavali výlučne na príslušníkov ich vierovyznania. V konfesijné rozdelené krajine sa aj starostlivosť o chorých a chudobných stala súčasťou náboženského boja. Katolícke aj protestantské elity sa snažili postarať o svojich núdznych spoluveriaciach, aby sa kvôli nádeji na pomoc či hmotnú podporu nedali zlákať do tábora súperiacej konfesie.

Jan Mareš, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

„Žena v chudinství může vykonati daleko více než muž.“ Chudoba a gender v pojetí českých socialistů.

Chudoba měla a má mnoho podob a tvarů, o poznání méně je však způsobů, jak ji řešit. Manifestní funkce charity se v moderní společnosti spíše spojuje s aktem slitování a milosrdenství, ve své latentní funkci napomáhá udržovat sociální smír a zároveň reprodukovat stávající sociální nerovnosti.

Prvky moderní státní sociální politika reagující na rozvoj kapitalistických vztahů se v Rakousku začala uplatňovat zhruba od poslední čtvrtiny 19. století. Tzv. sociální otázka se stala předmětem úvah státních i zemských byrokratů, vyjadřovali se k ní akademici a (mnohdy i zároveň) politici. Jak však na chudobu pohlíželi ti, jichž se dotýkala a které bezprostředně ohrožovala? Příspěvek se bude věnovat zejména vnímání chudoby a chudinství v českém dělnickém, potažmo později socialistickém hnutí zhruba v poslední čtvrtině 19. století. V centru pozornosti budou v prvním kroku stát diskursivní proměny těchto pojmů, reflektující společenskou dynamiku, a to zejména z genderové perspektivy. Odhalení dynamiky sociálních rolí, které byly připisovány maskulinitě a feminitě, resp. mužům a ženám, může pomoci ozřejmit, na základě jakých předpokladů a jakými způsoby (charita, svépomoc, sociální politika) mohla a měla být řešena problematika chudoby v rámci socialistického hnutí.

Základní rámec genderových vztahů v této době představovalo přejímání a uplatňování představy tzv. oddělených sfér i v dělnickém, resp. socialistickém prostředí. Pomocí různých a časově proměnlivých argumentů byla potvrzována oddělenost, stejně jako nutná kompatibilita obou sfér. V takto formulovaném genderovém řádu byla feminitě připisována pasivita, iracionalita i esenciálně pojaté mateřství. V případě dělnice, jejíž obraz fungoval jako emblematická redukce chudoby, ale nemohla být všechna tato očekávání naplňována. Špatný fyzický stav mnohdy znemožňoval mateřství, plnohodnotnou výchovu potomků zase náročná tovární práce. Placená ženská práce v továrnách byla dělníky navíc odmítána jako nemravná, neboť byla lacinější a představovala tedy nevíтанou konkurenci. Se vznikem relativně autonomní socialistické ženské veřejnosti v 90. letech 19. století se začala objevovat i řešení stávající situace, jež byla pro mnoho žen dosud neřešitelnou. Zhodnocení, a v důsledku i překročení mantinelů tohoto genderového řádu, umožňovalo v jejím rámci jak rozvíjet radikální politickou imaginaci, tak formulovat i nové způsoby řešení otázky chudoby a chudinství.

Cílem příspěvku je tedy sledovat jistou podmíněnost genderového řádu specifickým sociálním postavením dělníků, kteří se angažovali v socialistickém hnutí, což zároveň ovlivňovalo způsoby, jimiž bylo pohlíženo na chudobu i volbu nástrojů, které ji měly odstranit.

Hana Mášová, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Ne chudobinectví, ale sociální péče – Masarykovy domovy v Praze-Krči

Jak nově řešit starý problém: pražská obec se rozhodla reformovat chudobinectví radikálním způsobem, když na místo dosavadních několika chudobinců a chorobinců vystavěla ve 20. letech 20. století nevídaným způsobem vybavené sdružené ústavy sociální a zdravotní péče, kde mělo být o nemajetné zestárlé, chronicky nemocné a o oslabené děti pečováno na nejmodernější úrovni. Zaopatření těchto potřebných bylo pojato jako povinnost společnosti, nikoliv jako charita. Stavbě

předcházely ankety, shromažďující zkušenosti ze zahraničí a doporučení domácích expertů, pozitivní i negativní názory na ústřední zaopatřovací ústav pokračovaly po celou dobu jeho existence.

Zdeněk R. Nešpor, Sociologický ústav Akademie věd ČR; Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

První sociologické výzkumy pražské chudiny

Empirické výzkumy, které se v období po druhé světové válce staly faktickým mainstreamem sociologické práce, byly ve starší sociologii zcela ojedinělé (s výjimkou Spojených států). Tím spíše je zajímavé, že v meziválečném Československu, kde bylo provedeno celkem jen asi pět podobných šetření, byly realizovány dva rozsáhlé výzkumy sociálních otázek Prahy. Organizace prvního vzešla z podnětu Alice Masarykové a na přelomu desátých a dvacátých let jej realizovali američtí badatelé, jedním z výstupů přitom byla zpráva o organizaci sociální péče v Praze z pera Mary Emerson-Hurlbutové. Tento výzkum se opíral o starší tradici amerických social surveys a měl spíše popisný (a „kazatelský“) charakter. Druhý, metodologicky již modernější výzkum provedl v roce 1931 tým pod vedením Otakara Machotky na zakázku nově organizovaného Ústředního sociálního sboru hl. m. Prahy. Machotkův výzkum měl fundovaný statistický základ a využíval rovněž nejnovějších poznatků chicagské sociologické školy, výrazně přispěl k empirickému a metodologickému zakotvení rodící se pražské sociologické školy (včetně jejího pozdějšího nejvýznamnějšího výzkumu poměšťování pražského okolí) a snad i k reorientaci městské sociální politiky (Zenklovy reformy). V příspěvku budou oba výzkumy podrobně analyzovány, včetně jejich kontextu a výsledků, které přinesly. Zároveň bude upozorněno na to, že oba jsou dnes (prakticky) zcela neznámé. Po nástupu komunistického režimu byla sociologie jako obor dočasně zlikvidována a sociální výzkumy chudých se zdály nepotřebné – „nejspravedlivější řád světa“ přeci žádnou chudobu neumožňoval. I když se nejpozději v šedesátých letech ukázala iluzornost takovýchto tvrzení, nové stratifikační výzkumy již vycházely z odlišných (ne vždy dokonalejších) perspektiv a na dávné předchůdce se zcela zapomnělo. Možná i proto, že se nehodilo připomínat Machotku, který byl od roku 1953 členem výboru Rady svobodného Československa.

Martina Niedhammer, Collegium Carolinum, München

„Wenn ein Armer in deiner Mitte ist, so verhärte nicht dein Herz und verschließe nicht deine Hand“ – das Armenwesen der Prager jüdischen Gemeinde in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Mein geplanter Konferenzbeitrag zur Tagung des Prager Stadtarchivs im Oktober 2013 ist im Bereich der Jüdischen Geschichte angesiedelt und nimmt auf den dritten Themenkomplex des CfP Bezug: die Koexistenz staatlicher / kommunaler und kirchlicher Sozialinstitutionen sowie die Verbindung öffentlicher und privater Armenpflege.

Jüdische Wohltätigkeit, traditionell unterteilt in den Bereich der pflichtmäßigen, ausgleichenden sozialen Gerechtigkeit (Tsedaka) und der mitfühlenden Barmherzigkeit (Gemilut chassadim), wurde in jüngster Zeit verstärkt für das 19. Jahrhundert erforscht. Erkenntnisleitend ist dabei meist die Spezifik jüdischer Wohlfahrtspflege, die etwa in den Vorschriften des Maimonides oder dem für das orthodoxe Judentum maßgeblichen Rechtskodex „Schulchan Aruch“ sichtbar wird. Weniger Aufmerksamkeit erfuhr bislang hingegen die innergemeindliche Organisation der jüdischen Armenpflege, die durch eine Vielzahl heterogener Institutionen gekennzeichnet war. Neben religiös orientierten Gemeindeeinrichtungen, die meist Vereinsform (Chevra) besaßen, wie Suppenküchen, Ausstattungsstiftungen für mittellose Bräute oder Unterstützungsvereine für arme Toragelehrte, gab es eine Fülle privater Armenstiftungen, deren Zahl in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts rapide anstieg. Die Stiftungskonzepte dieser privaten Vermächtnisse rekurrten zwar häufig auf die traditionellen Modelle jüdischer Wohlfahrtspflege; zugleich waren sie für ihre Stifter jedoch auch ein Mittel, um partiell eigene Vorstellungen einer gerechten Gesellschaftsordnung durchzusetzen.

Dies belegen etwa die zahlreichen, von Mitgliedern der Prager jüdischen Kultusgemeinde getätigten interkonfessionellen Legate, die neben mittellose Juden auch christliche Prager einbezogen. Mit der

Umsetzung bzw. Verwaltung dieser häufig komplexen Stiftungen wurde in der Regel die Gemeinderepräsentanz beauftragt, die gleichwohl in etlichen Fällen auf die Unterstützung Prager kommunaler Einrichtungen angewiesen war – etwa, wenn es darum galt, christliche Stiftlinge einzuwerben und auszuwählen.

Im Konferenzbeitrag soll der Versuch einer Systematisierung privater jüdischer Armenstiftungen in Prag unternommen werden sowie daran anknüpfend eine Untersuchung des Wechselspiels zwischen der Kultusgemeinde und Prager kommunalen Institutionen in Stiftungsfragen.

Milan Pátra, Oblastní muzeum Praha-východ

Josef Vlk, pracovník chudinského úřadu hl. m. Prahy

Úřední kariéra Josefa Vlka začala dnem 7. října 1883, kdy nastoupil jako písař v hlavní městské výpravně. Po šesti letech se mu naskytla možnost postupu, a tak nastupuje do chudinského úřadu. Zde nakonec vydržel až do penze (1922).

Ve svých nepublikovaných pamětech podrobně vylíčil každodenní život chudinského ústavu. I když se jedná o pramen silně subjektivní, podhaluje různé kategorie žadatelů o sociální (chudinskou) podporu a každodenní práci chudinského úřadu.

Jiří Pokorný, Archiv Českomoravské komory odborových svazů; Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Chudoba a snahy o její odstranění v pojetí odborových časopisů na počátku 20. století

Problematiku chudoby a možností jejího odstranění bych chtěl osvětlit na základě studia odborových časopisů z počátku 20. století. Články, které v nich byly otištěny, umožňují alespoň částečně poznat tyto problémy z pohledu těch, jichž se nejvíce týkaly; vedle konstatování stavu nabízejí i určitá řešení a komentují existující opatření sociální politiky. Dochované odborové časopisy přitom pokrývají široké spektrum různých povolání a politických orientací, takže jejich výpověď není ani v nejmenším stereotypní.

Jakub Rákosník, Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Systémové parametry chudinské péče na přelomu 19. a 20. století

Příspěvek se zaměří na konfrontaci platné legislativy se statistickými výzkumy, které byly systematicky od roku 1890 zhruba v desetiletých periodách do roku 1931 prováděny. Zároveň bude věnována pozornost v určité míře také mezinárodnímu kontextu, protože domácí chudinská péče byla v tomto směru studována více méně jen v jistém srovnání s tehdejší německou praxí.

Otakara Řebounová, Archiv hlavního města Prahy

Klérus v chudinské politice českých měst mezi lety 1864–1918

Přestože se česká společnost v druhé polovině 19. století výrazně sekularizovala, zůstával klérus významnou složkou městské společnosti, která se široce zapojovala do veřejného dění. Záběr jeho činnosti byl přitom překvapivě široký. Mimo kostel a školu se kněžstvo ve městech angažovalo ve spolkové činnosti různého zaměření (od spolků pěveckých, literárních, po hospodářské a charitativní), ale také v komunální politice, a to již od 60. let 19. století, tedy dlouho před vznikem klerikálních politických stran. Příspěvek by se měl zaměřit především na postoj katolické církve k chudinské péči katolické v českých zemích obecně, zejména by však měl přiblížit, jak se obecně proklamovaný sociální program církve uskutečňoval v praxi, zejména na úrovni komunální politiky a spolkové činnosti. Pramennou základnu bude tvořit dobový katolický tisk reflektující názory a postoje českého kléru na sociální politiku rakousko-uherského státu, jejich zkušenosti a vlastní činnost v sociální sféře, prameny vycházející z vlastní činnosti církve z fondu pražského arcibiskupství (APA III), osobních

pozůstalostí českých kněží, a konečně prameny vzniklé z činnosti spolků a městské samosprávy (spolková a volební agenda, obecní kroniky, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva aj.). Kromě Prahy budou zmíněny příklady i dalších českých měst a obcí.

Karel Řeháček, Státní oblastní archiv v Plzni
Zdravotní versus sociální péče v Plzni v 1. polovině 20. století

Příspěvek se zabývá proměnami v poskytování zdravotní péče plzeňskému obyvatelstvu od konce 19. století do roku 1938. Zaměřuje se především na dostupnost této péče a na její sociální limity. Věnuje se nejen problematice nemocenského pojištění a fungování nemocenských pokladen, ale také dostupnosti zdravotní péče pro nezaměstnané či jinak sociálně vyloučené obyvatelstvo Plzně a jejího okolí. V těchto případech často nahrazovala zdravotní péči péče chudinská a šance chudých nemocných na kvalitní lékařskou péči bývaly mnohdy dosti nejisté.

Milan Řepa, Historický ústav Akademie věd ČR, pobočka Brno
Instituce sociální péče v osvícenském Brně. Diskusní příspěvek.

Příspěvek zmapuje stav a zejména proměny chudinské péče v Brně v poslední třetině 18. století; soustředí se při tom na josefínskou dobu. Bude čerpat z materiálů uložených v Archivu města Brna, z fondů „Spisovny hospodářské správy“ (pro léta 1773–1792) a „Spisovny Oeconomica“ (po r. 1792). Zaměří se na provoz zdejšího chudobince a sirotčince, na organizaci chudinského fondu a udělování almuž.

Alexandra-Kathrin Stanislaw-Kemenah, Gleichstellungsbeauftragte der Landeshauptstadt Dresden
„Die Armen aus christlicher Liebe mit Fleiss nach Vermögen zu befördern“. *Die Dresdner Armenfürsorge in der Frühen Neuzeit (16. bis 18. Jahrhundert)*

In der Dresdner geschlossenen Armenfürsorge existierten seit dem Mittelalter bis in das 19. Jahrhundert hinein mehrere Hospitäler. Die Regelung der offenen Armenfürsorge aus dem städtischen Säckel bildete im mittelalterlichen Dresden dagegen eher die Ausnahme; die Bedürftigen waren in erster Linie auf private und einzelne Zuwendungen angewiesen. Einige wenige städtisch finanzierte Spenden wie die Verteilung von Lebensmitteln zur Fastenzeit seit dem Mittelalter und des so genannten „Pax-Brottes“, einer aus landesherrlichen Mitteln finanzierten Brotspende, sind allerdings über den Konfessionswechsel (1539) hinaus bis in die frühe Neuzeit bzw. bis in das 19. Jahrhundert hinein nachweisbar. Mit der Einführung der Reformation in Dresden wurde – wie häufig andernorts auch – die Armenpolitik zentralisiert, mithin die früher allein seitens der Kirche ausgeübte Armenfürsorge in die Obhut der Landesverwaltung verlagert, welche sie dann ihrerseits teilweise wieder an die neue, nun protestantische, Landeskirche übertrug. Das in den Städten liegende Kirchengut erhielten die betreffenden Stadtmagistrate; es wurde in einem übergeordneten Religions- oder Kirchenamt zusammengefasst, welches die Grundlage der städtischen Kirchen- Schul- und Armenverwaltung bildete. Spätestens im 17. Jahrhundert kam der offenen Armenfürsorge (Almosenamt und -kasten) im Vergleich zur geschlossenen Bedürftigenhilfe eine größere Bedeutung zu.

Im Fokus des Vortrags soll die Effektivität der öffentlichen Unterstützung Bedürftiger im Dresden der Frühen Neuzeit untersucht werden. Dabei lassen sich die Ausführungen vom Konzept der institutionellen Analyse leiten. Armenfürsorge wird als soziale Institution im Sinne von Dauerhaftigkeit produzierenden, sinnbezogenen und ordnungsstiftenden Interaktionszusammenhängen verstanden, deren Leitideen ebenso wie deren symbolische Darstellung von Prinzipien und Geltungsansprüchen der Rekonstruktion bedürfen. Außerdem gilt es, diese Ordnungsentwürfe innerhalb sich verändernder kultureller Rahmenbedingungen zu untersuchen: Haben letztere einen solchen Einfluss ausüben können, dass sie einen Institutionenwandel herbeiführten, kann man vielleicht sogar von einem Bruch hinsichtlich der institutionellen Leitwerte sprechen? Verschiedenen Medien der kulturellen Objektivierung, etwa visuellen Zeichensystemen wie (Anstalts-)Kleidung oder

architektonischer Versinnbildlichung von Werten und Leitideen kommt hier eine wichtige Indikatorenfunktion zu.

Zdeňka Stoklásková, Historický ústav, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně
Evidence pracujících ve městě jako instrument chudinské péče

Příspěvek se zamýšlí nad zatím málo probádaným historicky doloženým faktem, jenž sehrál pravděpodobně významnou roli v péči o chudé ve městech: totiž policejní evidenci pracujících ve městě Brně. Jakou roli v chudinské péči tato evidence hrála? Tvořila jednu ze základních statistik, z nichž vycházely magistráty při poskytování chudinské péče, nebo se jednalo o jedinečnou aktivitu brněnského magistrátu, jenž neměl spojitost se základními pravidly státně garantované chudinské péče? Kromě možná pouze hypotetických odpovědí na nastíněné otázky se příspěvek pokusí nabídnout srovnání teorie (zákonné výnosy) s každodenní praxí chudinského zabezpečení ve městech kolem poloviny 19. století.

Martin Štindl, Moravský zemský archiv Brno
Západomoravský profil sociálně potřebného z první poloviny 18. století. Diskusní příspěvek.

Rozpínající se stát zavedl v českých zemích roku 1727 tzv. permanentní postrkový systém namířený proti potulným žebrákům. Předpokladem jeho fungování se staly každoročně opakované generální vizitace, které v prostředí moravských měst či venkova vyústily v hony na chudinu v ulicích i na cestách. Dochované seznamy zadržených osob umožňují rekonstruovat překvapivě podrobný „profil“ lidí, jež dobová rétorika zahrnovala pod nelichotivý pojem vagabundů. Z registratur aktivně se podílejících měst západní Moravy (Nové Město na Moravě, Třebíč, Velké Meziříčí) tak před námi vystupují nejen konkrétní jména, ale i poměrně jasné obrysy sociální, profesní, věkové, teritoriální a genderové skladby těchto nesoběstačných obyvatel. Tedy právě těch skupin raně novověké společnosti, které musely nejdříve uvíznout v oprátce represivního aparátu, aby se během nastupujícího věku rozumu mohly proměnit v zájmový objekt jeho prvních sociálních sítí.

Arne Thomsen, Ruhr-Universität Bochum, Katholisch-Theologische Fakultät, Lehrstuhl für Kirchengeschichte des Mittelalters und der Neuzeit
Katholisches Krankenhauswesen in den Städten des Ruhrreviers bis zum Ersten Weltkrieg

Mit der Entstehung des rheinisch-westfälischem Industriegebiets entstand ein katholisches caritatives Geflecht, dessen tragende Säulen die oft aus kleinsten Anfängen entstehenden Krankenhäuser waren. Die Initiative für den Krankenhausbau ging zumeist vom hiesigen Pfarrer aus, der oftmals von engagierten Bürgern seiner Kirchengemeinde unterstützt wurde. Von Seiten der Kommunen konnten die Bauherren nur wenig unterstützende Mittel erwarten. Die Städte des Ruhrgebiets waren durch die rasche Entwicklung zur urbanen und schwerindustriellen Region und die damit verbundene Massenmigration und Bevölkerungsexplosion überfordert und in der Regel dankbar, wenn die Kirchen und andere Träger für den Krankenhausbau aufkamen. Für die Patienten, die bei persönlicher Mittellosigkeit bis zur Einführung der Sozialversicherung auch kostenlos behandelt wurden, waren die neuen Einrichtungen sprichwörtlich ein Segen.

85 katholische Krankenhäuser wurden bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges im Gebiet des heutigen Regionalverbands Ruhr gegründet. So existierten im Ruhrgebiet im 19. Jahrhundert deutlich mehr konfessionelle als kommunale Krankenhäuser. Im übrigen Preußen war das Verhältnis dagegen umgekehrt.¹⁾ Der für Preußen konstatierte „Trend in Richtung kommunaler Trägerschaft“²⁾ ist im Untersuchungsgebiet somit nicht feststellbar. Auch heutzutage besitzt kaum eine andere europäische Region eine vergleichbar hohe Krankenhausedichte. Im Ruhrgebiet sind - im Gegensatz zu anderen Regionen Deutschlands ³⁾ – nahezu alle Krankenhäuser in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, dem „Zeitalter ununterbrochener Krankenhausgründungen“⁴⁾, entstanden. Auch im Bereich des

Krankenhauswesens kann das rheinisch-westfälische Industriegebiet somit als eine „verspätete Region“ 5) bezeichnet werden.

Jana Viktorínová, Muzeum hlavního města Prahy

Ostrovny chudoby na pražské periferii. Poznámky ke studiu pražských nouzových kolonií.

V příspěvku budou v úvodu formulovány důvody, proč dnes věnovat čas a energii studiu nouzových kolonií. Vedle doposud nedostatečného odborného zpracování a využití archivovaných výsledků etnografických výzkumů z 60. let, jsou to i možnosti rozhovorů s pamětníky – potomky původních obyvatel nouzových kolonií, kteří v nich prožili své dětství a dospívání a vnímají je jako součást své identity. V obecnější rovině hrají pražské nouzové kolonie roli nejen v životech jednotlivců, ale měli bychom je v širším kontextu chápat, stejně jako chudobu, coby městské kulturní dědictví, hodné naší pozornosti. Některé kolonie nebo jejich stopy lze nadto stále nalézt na svém místě, i přes zásadní funkční proměny a často ve stavu tristní devastace. Jejich studium nás v neposlední řadě snad může poučit a inspirovat k moudrému zacházení s problémem sociálního vyloučení dnes.

Pražské nouzové kolonie začaly hromadně vyrůstat ve 20. letech 20. století v mnoha periferních částech hlavního města a vytvořily kolem něj prstenec lokalit provizorního bydlení s koncentrací sociálně slabých vrstev společnosti. Příspěvek stručně shrne výskyt těchto lokalit a letmo se dotkne okolností jejich vzniku a jejich rané existence.

Stěžejní část příspěvku se bude zabývat sociální charakteristikou nouzových kolonií, formulovanou v termínech sociální exkluze a prostorové segregace sociálně slabých. Na příkladu některých článků dobového tisku, za využití archivovaných etnografických výzkumů s účastí původních kolonistů, i na základě rozhovorů s lidmi, kteří v koloniích vyrostli, se příspěvek pokusí přiblížit ambivalentní pohled majoritní společnosti na nouzové kolonie a jejich stereotypní kriminalizaci, jakož i zachytit postoj obyvatel těchto lokalit a jejich převažující vřelý vztah k těmto místům. Akcentovány by měly být rovněž rozdíly mezi jednotlivými pražskými nouzovými koloniemi.

Milan Vojáček, Národní archiv ČR

Zápisky Matky chudých a policejní evidence

Příspěvek se, na základě analýzy dvou typů pramene zabývajících se každodenní situací pražské chudiny v 80. letech 19. století, pokusí rekonstruovat určité typické příklady chudých rodin. Prvním typem pramene jsou Zápisníky Marie Riegrové, které subjektivně zachycují situaci jednotlivých rodin. Tyto informace budou konfrontovány s prameny policejními, v první řadě s pobytovými přihláškami zmíněných osob a dále s policejními spisy. Výsledkem bude sonda do života několika rodin patřících mezi pražskou chudinu. Záměrem je ukázat možnosti využití pobytové evidence a návazných policejních spisů pro studium konkrétního společenského fenoménu tj. chudiny.

Klaus Weber, Europa-Universität Viadrina, Kulturwissenschaftliche Fakultät, Vergleichende Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte

Jüdische Wohlfahrtspflege im „zweiten konfessionellen Zeitalter“: die Beispiele Frankfurt und Wien, c. 1800–1930

Der Vortrag wird einen Überblick zur jüdischen Wohlfahrtspflege in Wien und Frankfurt bieten und ihre Geschichte in die allgemeine Entwicklung von der Armenpflege zum modernen Sozialstaat einordnen. Diese Geschichte soll dabei im Kontext des von Olaf Blaschke geprägten Begriffs vom 19. und frühen 20. Jhd. als dem „zweiten konfessionellen Zeitalter“ interpretiert werden. Dass die verschiedenen christlichen Konfessionen jeweils eigene Soziallehren entwickelten, wurde noch von Max Weber und Ernst Troeltsch betont, ist aber in der zweiten Hälfte des 20. Jhds, während der Glanzzeit des Sozialstaates, nur noch wenig thematisiert worden. Erst in den vergangenen Jahren haben vor allen Philip Manow und Kees van Kersbergen diese älteren Thesen auch mit soliden empirischen Untersuchungen bestätigt und stark säkular argumentierende Studien, z.B. von Gøsta Esping-Andersen,

in Frage gestellt. Auch ohne direkten Bezug auf Blaschkes wurde die Bedeutung der Konfession für weite Bereiche der modernen Gesellschaft bestätigt.

Die jüdische Minderheit und ihre eigene Sozialdoktrin wurden bislang in der relevanten Literatur allerdings kaum berücksichtigt. Lediglich von Seiten der Jüdischen Studien bzw. Jewish Studies sind hierzu bedeutende Arbeiten erschienen (am prominentesten von Derek Penslar: *Shylock's Children*), die aber wiederum keinen Bezug nehmen auf die breiteren Debatten um die Entwicklung verschiedener „welfare regimes“ in den westlichen Industriestaaten.

Der Beitrag verbindet diese beiden weitgehend voneinander isolierten Diskurse und zeigt, dass die jüdische Wohlfahrtspflege in den Großstädten des 19. und frühen 20. Jhds nicht allein aus den spezifisch jüdischen Werten der Tzedaka und der Bildung erklärt werden kann. Ebenso großes Gewicht hatten der jeweilige nationale Kontext der jüdischen Minderheiten und ihre davon geprägte Haltung gegenüber den armen jüdischen Zuwanderern aus dem östlichen Europa. Nur so können die großen Unterschiede zwischen dem Profil der Wohlfahrtseinrichtungen in Frankfurt und in Wien erklärt werden. In Wien war die Zuwanderung aus dem Osten sehr stark, in Frankfurt fiel sie kaum auf. Der nationale Kontext spiegelte sich in Frankfurt in der tiefen Spaltung zwischen orthodoxen und reformorientierten Einrichtung: Schulen, Synagogen, Krankenhäuser und Friedhöfe waren hier doppelt vorhanden, für reformierte und für orthodoxe Juden. In ihrem Drang nach Assimilation ahmten deutsche Juden auf vermutlich unbewusste Weise die Glaubensspaltung in Deutschland nach. Für ein solches Verhalten gab es im fast einheitlich katholischen Österreich keinen Anlass, so dass reformierte und orthodoxe Juden dort trotz ihrer Gegensätze weitgehend kooperierten. Auffällig ist an beiden Orten eine bis zur Mitte des 19. Jhds verbreitete Zusammenarbeit zwischen Christen und Juden.

Der Beitrag möchte die expliziten und impliziten Interaktionen und die Transfers von Werten und Praktiken zwischen den religiösen Gruppen hervorheben, sowohl innerhalb des Judentums als auch in seinen Beziehungen zur nicht-jüdischen Umgebung. Sie schlugen sich nicht zuletzt in der Organisation und in den Schwerpunktsetzungen bei der Armen- bzw. Wohlfahrtspflege sehr sichtbar nieder.

Andreas Weigl, Wiener Stadt- und Landesarchiv

Von der Armenfürsorge zur Daseinsvorsorge. Zur Genesis kommunaler Sozialpolitik in Wien vom späten 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart

Nachdem bis in das späte 19. Jahrhundert städtische sozialpolitische Aktivitäten sich im Wesentlichen auf traditionelle Armenfürsorge beschränkten, begannen sich diese schon in den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg im Zug eines breiten Kommunalisierungsprogramms auszuweiten. Mit Ausbruch des Ersten Weltkrieges beschränkten sich diese Aktivitäten nun nicht mehr auf ledige Kinder und hoch Betagte, sondern, unter dem Druck der sich verschlechternden Versorgungslage, erstreckten sie sich zunehmend auf große Bevölkerungsteile. Aufbauend auf dem „Kriegssozialismus“ entwickelten Reforme wie der sozialdemokratische Sozialpolitiker Julius Tandler in der Ära des „Roten Wien“ ein straff organisiertes Fürsorgenetz, das über ein „Wohlfahrtsamt“ koordiniert wurde und seine Schwerpunkte im Bereich der Jugend- und Familienfürsorge setzte. Unter dem Druck der Auswirkungen der Weltwirtschaftskrise mussten in den 1930er Jahren allerdings zahlreiche Aktivitäten reduziert werden. Das Modell war aber dennoch so erfolgreich, dass auch das austrofaschistische und das NS-Régime den organisatorischen Aufbau nicht grundsätzlich veränderten, wengleich sie die kommunale Sozialpolitik in den missbräuchlichen Dienst ihrer Ideologie stellten. Nach Ende des Zweiten Weltkrieges wurde bewusst versucht, an das Modell des „Roten Wien“ wieder anzuknüpfen. Zunehmend erwiesen sich jedoch die bestehenden Strukturen mit der Entstehung einer Wohlstandsgesellschaft als nicht mehr voll kompatibel. So wandelte sich die klassische Fürsorge zur Sozialarbeit. Zudem sorgte der demographische Alterungsprozess für neue Herausforderungen in der Altenpflege und der Geriatrie. Durch die „Gastarbeiterwanderung“ wurde zudem die Betreuung von Personen mit Migrationshintergrund ein wichtiges Feld der Sozialpolitik. Durch die Ökologie-Bewegung rückten zudem auch immer mehr Fragen der Umweltqualität in den Mittelpunkt von Maßnahmen der Daseinsvorsorge.

Marius Weigl, Fakultät für interdisziplinäre Forschung und Fortbildung, Standort Wien, Alpen-Adria Universität Klagenfurt/Wien/Graz

Armutspolitik, Antiziganismus und Wohlfahrt in Cisleithanien zwischen 1900 und 1914

Die letzten historiographischen Forschungen zu Antiziganismus betonten die Ambivalenz der Armutspolitik zwischen Wohlfahrt und Kriminalitätsprävention. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts wurden in Mähren und im besonderen Böhmen und Niederösterreich eine radikale Anti-Zigeuner-Politik verfolgt und Impulse für andere Kronländer gesetzt. Um die Positionen der Statthaltereien in Prag, Brünn und in Wien sowie deren Unterbehörden zu erörtern, muss zwischen Institutionen, den sozialen Lebenswelten und Akteuren differenziert werden.

Zwar hatten die Kronländer die selbe Gesetzeslage; hier von Belang, das Heimatrecht, das Schubgesetz von 1871, das Gesetz gegen Landstreicher, Arbeitsscheue, BettlerInnen und Prostituierte von 1885 (Landstreichergesetz) und im speziellen der „Erlass zur Bekämpfung des Zigeunerunwesens“ von 1888. Jedoch wurden die Gesetze aufgrund regionaler und sozioökonomischer Faktoren, wie der Bedarf von ambulantem Gewerbe und SaisonarbeiterInnen, Arbeitslosigkeit in den Industriegebieten Böhmens, die Nähe zu Ungarn, welches als „Heimatland der Zigeuner“ imaginiert wurde, die zunehmende Bedeutung der Polizeidirektionen in Wien und Prag bezüglich der Einführung von Zigeunerevidenzen, ferner die soziale Frage und die Krise der Armenfürsorge, die auf dem Heimatrecht aufbaute, unterschiedlich angewendet.

Im Fokus liegt ebenso die Verwendung von „Zigeuner“ als polizeilicher Ordnungsbegriff bezüglich der Trennung zwischen Armenfürsorge und Arbeitslose, und die Kriminalisierung einer mobilen Unterschicht.

Eine vergleichende Analyse zwischen Böhmen, Mähren und Niederösterreich, sowie zwischen ländlichen und urbanen Räumen kann zu neuen Erkenntnissen zur Verbindung von Armutspolitik, Antiziganismus und der kommunalen Wohlfahrt in Cisleithanien vor dem Ersten Weltkrieg führen.